

(20.09.1929 — 10.12.2009)

10 грудня 2009 р. невдовзі після відзначення 80-річчя від дня народження несподівано пішов із життя відомий український мовознавець, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України Юрій Олександрович Карпенко. В його особі національна лінгвістика втратила талановитого вченого, ім'я якого відоме в Україні та далеко за її межами, дослідника проблем українського, слов'янського й загального мовознавства, космічної та літературної ономастики, одного з фундаторів і провідних фахівців сучасної української ономастики, автора оригінальної концепції власної назви.

Ю. О. Карпенко народився в місті Малині Житомирської області. У 1948 р. закінчив із срібною медаллю середню школу в місті Радомишлі тієї ж області й відразу вступив на філологічний факультет Львівського державного університету, хоч і вагався у виборі фаху між математикою, якою серйозно захоплювався, та філологією, якій віддав перевагу. В університеті, який на той час був одним із провідних лінгвістичних центрів у країні та в слов'янському світі, на студента Юрія Карпенка найбільший вплив мали ідеї репатрійованого в Польщу Ю. Р. Куриловича, переведеного 1950 р. в Москву В. І. Борковського і завідувача кафедри слов'янської філології (1944–1950) І. С. Свенціцького, учнями якого були Л. І. Ройзензон, В. В. Мартинов, К. К. Трофимович, Р. В. Кравчук, К. М. Голумянц та ін. Безпосереднє формування Ю. Карпенка як філолога відбувалося під впливом його викладачів В. О. Іцковича, Р. М. Волкова, Є. В. Кротевича, І. І. Ковалика та ін. Закінчивши з відзнакою Львівський університет, у тому ж 1953 р. він вступив до аспірантури Чернівецького державного університету, за півроку до закінчення якої 1956 р. блискуче захистив кандидатську дисертацію «Історія форм кількісних числівників в українській мові». Як наслідок, перспективному вченому запропонували викладацьку роботу в Чернівецькому університеті, де протягом 1956–1968 рр. він працював на кафедрах української мови і загального мовознавства, з 1958 р. — завідувачем кафедри загального мовознавства і з 1965 р. — деканом філологічного факультету. Саме в Чернівцях за порадою доцента географічного факультету В. В. Оникієнка Ю. О. Карпенко почав займатися вивченням власних географічних назв і в 1967 р. захистив докторську дисертацію «Топонімія Буковини», опонентами на захисті якої були О. С. Мельничук, Л. Л. Гумецька, М. А. Жовтобрюх. На її основі зі значними доповненнями й аналізом гідронімного матеріалу 1973 р. опублікував монографію з тією ж назвою. У 1968 р. Ю. О. Карпенко одержав диплом професора і на запрошення Одеського державного університету переїхав до нього, де очолив кафедру загального та слов'янського мовознавства (1968–1978) й започаткував відому в лінгвістичному світі Одеську ономастичну школу. У 1978 р. його переведено на посаду завідувача кафедри російської мови, з 1992 р. до 2001 р. він завідував кафедрою української мови, а з 2001 р. і до останніх днів життя — був професором цієї кафедри.

Ю. О. Карпенко — автор понад 480 наукових праць, опублікованих у вітчизняних і багатьох зарубіжних виданнях. Спектр його наукових інтересів був надзвичайно широким. Саме ономастика була основною галуззю наукових досліджень Юрія Олександровича все його творче життя. Уже 1958 р. вийшли друком дві його статті про походження деяких назв річок Буковини, а в 1964–1965 рр. опубліковані три книжки з аналізом топонімії гірських, центральних і східних районів Чернівецької області. Готуючи докторську дисертацію, а на її основі — монографію «Топонімія Буковини», він усе більше заглиблювався в теоретичні питання ономастики, в проблеми специфіки та етимології власних назв, співвідношення хронологічних шарів і міжмовних елементів (зокрема слов'янських та романських і слов'янських та тюркських) у топонімії міжетнічних регіонів. Вивчення цих аспектів топоніміки поглиблено в колективних працях одеських ономастів «Топонімія північно-східної Одещини» (1975), «Топонімія південно-східної Одещини» (1978), «Гідронімія Нижнього Подністров'я» (1981), активним учасником і головним редактором яких був Ю. О. Карпенко. Одночасно, починаючи з 60-их років минулого століття, учений захоплювався літературною ономастикою, залишивши по собі неперевершені зразки розгадування таїни власних назв у художніх творах. Саме з його іменем пов'язане становлення літературної ономастики як окремого мовознавчого напрямку, який підхопили дослідники Одеської, Донецької та Ужгородської ономастичних шкіл. Підсумком досягнень Юрія Олександровича в цій галузі стали дві його монографії: «Літературна ономастика Ліни Костенко» (2004, у співавторстві) та «Літературна ономастика» (2008, збірник авторських статей). У 80-ті роки вчений відкрив для слов'янської ономастики ще один напрям — космоніміку. Він написав низку статей про

власні назви планет і їх супутників, зірок, сузір'їв тощо і видав монографію «Названия звездного неба» (М., 1981; 2-е видання — 1985 р., а третє видання українською мовою автор планував здійснити найближчим часом). Прикрасою двотомної енциклопедії «Słownikowa opomastyka» (Warszawa ; Kraków, 2002–2003) стали його статті в українській частині книги про відбиття міжетнічних стосунків у порубіжній топонімії, про літературну ономастику та оронімію, якою автор активно займався останнім часом.

Широкий лінгвістичний кругозір ученого виявився в його працях з історії, етимології слів української та інших слов'янських мов, з мовного аналізу фольклору та язичницької культури слов'ян, з фонології, лексикології, словотвору, морфології, орфографії, діалектології, стилістики української мови, проблем компаративістики, етнолінгвістики, соціолінгвістики, народознавства. Він співавтор і відповідальний редактор двотомного діалектологічного словника російських говірок Одещини (2000–2001), автор підручників і посібників «Вступ до мовознавства» (1983, 1991, 2006), «Фонетика і фонологія сучасної української літературної мови» (1996), «Сучасна українська мова. Фонетика. Фонологія. Орфографія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія» (2006 р.; у співавторстві) тощо. Учений однаково глибоко й аргументовано міг прорецензувати підручники, словники, монографії або статті з ономастики, етимології, історичної граматики, акцентології, фольклору, теорії мови, стилістики і т. ін.

Творчими задумами Ю. О. Карпенко щедро ділився зі своїми колегами та учнями, які сформували потужну наукову школу й продовжують справу свого Вчителя. Серед великої кількості підготовлених ним дипломованих фахівців з науковими ступенями — 62 кандидати і 5 докторів філологічних наук, які завдячують Юрію Олександровичу своїми теперішніми й майбутніми здобутками. Джерельною базою для створеної вченим школи і могутнім стимулом для його особистого зростання були тисячі студентів-філологів Чернівецького й Одеського державних (нині національних) університетів, яким Ю. О. Карпенко віддав понад 50 років творчої діяльності. За час викладацької роботи він читав курси «Вступ до мовознавства», «Загальне мовознавство», «Історична граматика української мови», «Історична граматика російської мови», «Вступ до слов'янської філології», «Основи наукових досліджень», «Сучасна українська мова» (різні розділи), «Українське народознавство», спецкурси з ономастики, типології мов та ін., керував написанням сотень курсових, дипломних і магістерських праць, частина з яких переростала в дисертаційні дослідження.

Ю. О. Карпенко був невтомним організатором і сподвижником науково-організаційної роботи. Ще в далекому 1960 р. разом із О. С. Широковим він був головним організатором всесоюзної наукової конференції з прикладної лінгвістики в Чернівецькому університеті, славистичних конференцій у Чернівцях та Одесі, VI Республіканської ономастичної конференції в Одеському університеті (1990). Учений брав активну участь у різних наукових конференціях, що проводилися в університетах і академічних інститутах України, Росії, Білорусі, Узбекистану, Молдови, Польщі, Словаччини, Німеччини (НДР). Він був членом Ономастичної комісії Міжнародного комітету славистів, Української ономастичної комісії, відповідальним редактором кількох періодичних збірників наукових статей, що видаються в Одеському національному університеті, членом редколегії журналу «Мовознавство», кількох спеціалізованих учених рад, почесним доктором Кіровоградського державного педагогічного університету, виступав офіційним опонентом на захисті багатьох докторських і кандидатських дисертацій, брав участь у роботі Міжнародних з'їздів славистів, численних міжнародних, всесоюзних і республіканських наукових конференцій. Його перу належать десятки газетних статей з актуальних проблем філології й близько сотні відгуків на автореферати кандидатських та докторських дисертацій.

Постаті Юрія Олександровича Карпенка як науковця і його дослідженням присвячено понад півсотні статей, рецензій і збірників, виданих в Україні, Росії, Узбекистані, Білорусі, НДР, США та ін. Крім виданих в Одеському національному університеті кількох збірників наукових праць до різних ювілеїв ученого, вийшли друком «Востоchnoукраїнський лінгвістический сборник : Выпуск девятый» (Донецьк, 2004), присвячений 75-річчю з дня народження Ю. О. Карпенка, спеціальний випуск журналу «Мовознавство» (2009, № 3–4) на пошану члена-кореспондента НАН України Ю. О. Карпенка з нагоди його 80-річчя. Багатогранна й плідна наукова, педагогічна, організаторська та громадська діяльність визначного мовознавця тісно пов'язана з історією рідного народу та його мови і заслужено принесла йому широке визнання філологів в Україні й далеко за її межами.